

رونمایی از کتاب «مادیان هزار دادستان»: تنها مدرک و سند موجود از نظام حقوقی ساسانیان در کتابخانه مجلس

درباره کتاب

مادیان هزار دادستان (مادگان / مادیان هزار دادستان؛ به معنای «کتاب هزار رأی قضایی») کتابی است به پارسی میانه درباره آیین دادرسی و حقوق مدنی ایران در زمان ساسانیان.

این کتاب به خط و زبان پهلوی ساسانی (پارسیک) احتمالاً در نیمه نخست سده هفتم میلادی در دوره حکومت یزدگرد سوم (۶۳۴-۶۵۱) میلادی، در ایران ساسانی در گور (فیروزآباد کنونی) که مرکز استان (شهرب) فارس بوده، نوشته شده است.

این مجموعه نظریه‌های حقوقی ایران باستان دست‌کم ۲۳۸۱ سال پس از پدید آمدن سنگ‌نیشسته قانون حمورابی در سال ۱۰۰۶ یزدگردی برابر ۱۶۳۷ میلادی به صورت کتاب گردآوری شده و یک نسخه از آن به دست ما رسیده است. این نسخه که میراث یک خانواده زرتشتی ایرانی بوده، به صورت دو نیمه ناقص جدا شده موجود است که برخی از واژه‌های آن‌ها نیز آسیب دیده و ناخوانا شده است. نویسنده آن فرخ‌مرد بهرامان از داوران دوره ساسانی است که از زندگی خود هیچ‌گونه اطلاعی در اختیار ما نگذاشته است.

شمار این آرا و نظرها، یا به اصطلاح رایج آن زمان، دادستان‌ها احتمالاً به هزار نمی‌رسد، ولی آن را کتاب هزار دادستان نامیده‌اند که در ۴۴ باب (در گردآوری و تدوین شده است. گردآورنده بر آن بوده است که گزاره‌های دادرسی را، چه آن‌هایی که قبلاً روی داده و چه آن‌هایی که در حال روی می‌داد، در کتاب گردآوری کند. دیدگاه‌ها و آرای ده‌ها حقوق‌دان ساسانی از نسل‌های مختلف در این کتاب آورده شده است و نام بسیاری از آن‌ها نیز ذکر شده است.

گردآورنده به برخی از منابع مانند خویشکاری‌نامه موبدان (دستورالعمل و شرح وظایف موبدان) و دادستان‌نامه (کتاب داوری‌ها) اشاره کرده است.

کتاب تاکنون به‌طور کامل به فارسی در نیامده ولی در جهان، چهار ترجمه کامل از آن در دست است: یک ترجمه انگلیسی، یک ترجمه آلمانی و یک ترجمه روسی که بعداً به انگلیسی نیز ترجمه شد. این کتاب را سهراب جمشید جی بولسارابا دیباچه و لغت‌نامه و فهرست به زبان انگلیسی در آورده و هوشنگ آنکلساریا در سال ۱۹۳۷ میلادی (۱۳۱۶)

رونمایی از کتاب «مادبان هزار دادستان»: تنها مدرک و سند موجود از نظام حقوقی ساسانیان در کتابخانه مجلس

خورشیدی) منتشر ساخته است. نینا گارسویان ترجمه انگلیسی کتاب «مادبان هزار دادستان» را در سال ۱۹۹۷ م. در کالیفرنیا منتشر کرده است.

نام: یکی از معانی مادبان در زبان پهلوی، کتاب است. صدها رای قضایی دوران ساسانی در کتاب مادبان هزار دادستان ثبت و گرد آورده شده است. که به هر کدام از این آرا و یا نظریه‌های حقوقی، ماده می‌گفتند که جمع آن نیز مادبان است. در واژگان حقوقی و قانون‌نویسی امروز نیز ماده به تقریب در همین معنی به کار می‌رود: عبارت و یا سخن کوتاه و پرمایه که مقررات هر قانون با شماره‌بندی ترتیبی آن بخش، بیان می‌شود.

یکی از معانی در فارسی میانه، قانون است و دادستان در فارسی میانه به معنی رای بوده است. همدادستان که هنوز هم در فارسی به کار می‌رود، در قدیم شکل اصلی اش همدادستان بوده یعنی هم‌رای و هم‌عقیده. از این رو مادبان هزار دادستان یعنی ماده‌هایی از هزار رای و نظر قضایی ثبت شده در دوره ساسانی.

درون‌مایه: در این کتاب آرا و نظرهای ثبت شده دادگاه‌ها، قاضیان و حقوق‌دان‌های دوره ساسانی پیش از تالیف کتاب برای استفاده و استناد قاضیان و وکلا گردآوری شده است.

در دوره ساسانی چندین مجموعه حقوقی وجود داشته است که امروز تنها یکی از آن‌ها به نام مادبان هزار دادستان باقی است و از آن تنها یک نسخه خطی آشفته در دست است. احتمال می‌رود که کتاب در اصل در دوران یزدگرد سوم تألیف شده باشد. قضایای مطرح شده در کتاب بیشتر مربوط به قوانین مدنی است که از میان آنها می‌توان به زناشویی، طلاق، ارث، قیمومت، مالکیت، موقوفات، مسائل مربوط به برده‌داری، وام و گرو و رهن، غرامت و تاوان، اجاره، ضمانت، وکالت و شرکت اشاره نمود. همه فتواها بر اساس قوانین دینی زرتشتی بوده است. این کتاب همچنین از جهت مطالعه وضع اجتماعی دوره ساسانی، اهمیت بسزایی دارد.

این کتاب را می‌توان با توجه به شیوه دادرسی مندرج در آن، با کامن لادر انگلیس سنجید و به این نتیجه رسید که در ایران نوعی حقوق الزام‌آور که قاضیان دوره ساسانی به آن مقید بودند، پدید آمده بود که در کنار بخش «دادی» یا بخش قانونی اوستا مورد استناد و استفاده داوران و وکلای دوره ساسانی قرار می‌گرفته است.

ساختار: آغاز کتاب عناوینی چون «پیشگفت»، «بُن در»، و «ارزشمندی دین و سامان آگاهی»، دارد و فصل‌های کتاب نیز از عناوینی بسیار گوناگون تشکیل شده است.

مادبان هزار دادستان با بیان نظرات گوناگون قضایی درباره هر موضوع ویژه، نظرات حقوق‌دانان مخالف را نیز آورده است. **اهمیت:** این کتاب، زمینه‌های کاری حقوقی و بخش‌های تخصصی در این رشته را روشن و آشکار می‌کند که در منابع دیگر عصر ساسانی شناخته نیست: خویشی (مالکیت)، پیمان (روابط قراردادی)، شکل جامعه و نهادهای آن، حقوق کیفری، نظام رسیدگی قضایی، همچنین جزئیات آیین دادرسی و رسیدگی قضایی، چگونگی تنظیم اسناد رسمی، از آن جمله است. آگاهی‌هایی که در این کتاب حقوقی درباره همه این موارد آمده، بازسازی بخشی از طرح اصلی کل نظام دادگستری ایران ساسانی را امکان‌پذیر می‌سازد. افزون بر این، کتاب به پژوهندگان این توانمندی و یاری را می‌دهد که دیگر متن‌های پهلوی به‌ویژه دین کرد، دادستان دینی، اندرزها، و همچنین خط پارسی میانه را بهتر بفهمند.

این کتاب برای مطالعه و پژوهش در مقررات حقوقی جوامع مسیحی ایران ساسانی و نیز مطالعه تلموذ بابلی، که نظام حقوقی جوامع یهودی را که در قلمرو دولت ساسانی می‌زیستند شرح داده است، از اهمیت بسیاری برخوردار است. فراتر از این ما را یاری می‌دهد که شماری از اصطلاحات و ریشه‌های ادبیات شرعی و تاریخی آغازین ارمنی را بهتر از پیش بشناسیم.

رونمایی از کتاب «مادیان هزار دادستان»؛ تنها مدرک و سند موجود از نظام حقوقی ساسانیان در کتابخانه مجلس

ترجمه و پژوهش جدید روی کتاب «مادیان هزار دادستان» توسط دکتر سعید عریان به انجام رسیده است که با حاشیه و توضیح‌های وافیه و نیز پژوهش تطبیقی و مقایسه‌ای با قوانین اسلامی، مدنی و جزایی فعلی ایران، کاری سترگ را در زمینه ایران‌شناسی و پژوهش‌های حقوقی صورت داده‌اند.

درباره نگارنده کتاب:

سعید عریان دکترای زبان شناسی و متخصص فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران، زبان‌های سامی (از جمله: عربی، آرامی، سریانی، عبری کتاب مقدس)، زبان‌شناسی تاریخی، گویش شناسی و آرای زبان‌شناسان اسلامی است. دکتر عریان بیش از ۲۵ سال پژوهش و تجربه در گویش‌شناسی دارد و تاکنون آثاری چون واژه‌نامه پهلوی - پازند، راهنمای کتیبه‌های ایرانی میانه (پهلوی - پارتی)، متون پهلوی، فارسی باستان، زبور پهلوی و بیش از ۷۰ مقاله ترجمه و تالیفی را نگاشته است.

سوابق کارهای فرهنگی دکتر عریان عبارت است از: معاونت علمی و پژوهشی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، رئیس پژوهشکده زبان و گویش سازمان میراث فرهنگی کشور، رئیس بخش ایران شناسی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، معاونت مدیر پژوهش سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی و آثار ایشان عبارت است از: فارسی باستان (ترجمه)، زبور پهلوی، راهنمای کتیبه‌های ایرانی میانه، ترجمه کتاب دستور زبان آرامی کتاب مقدس و ...

نشست «بررسی نظام حقوقی ایران در دوره ساسانی» به همراه رونمایی از کتاب «مادیان هزار دادستان» در کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

این نشست علمی روز سه‌شنبه ۱۳۹۱/۱۲/۱۵ ساعت ۱۴:۳۰ در صحن قدیم مجلس شورای اسلامی، ساختمان مدرس، برگزار شد و حضور برای عموم علاقمندان آزاد بوده است.

در آغاز، دکتر محمد رجبی، رئیس کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ضمن خیر مقدم به میهمانان و پژوهشگران حاضر در بخش‌هایی از سخنان خود گفت:

بسیاری از افراد تصور می‌کردند که قانون مدون حقوق را ملت رم باستان تدوین کرده‌اند ولی با توجه به مستندات موجود، قانون مدون حقوق در دوران ساسانی و به دست ایرانیان نیز نگاشته شده است.

چنانچه ایرانیان در ابتدا قانون مدون حقوق را به وجود نیاورده بودند، نمی‌توانستند امپراتوری با آن عظمت را که متشکل از ملیت‌های مختلف با زبان‌های مختلف بود، اداره کنند، کما این که بعد از اسلام بزرگترین فقهای شیعه و سنی از جمله ابوحنیفه و شیخ طوسی ایرانی بودند.

لازم است نسبت به آثار به‌جای مانده از پیشینیان، توجه ویژه داشته باشیم، چرا که افرادی که هویت‌شان را می‌دانند، دیگران را بهتر خواهند شناخت. علت ناشناس بودن غرب برای ایرانیان نیز نشناختن ایران از سوی ماست.

کتاب مادیان هزار دادستان کتابی است که در حوزه ایدئولوژیک نوشته شده است و از زبان پهلوی به فارسی ترجمه شده است. ترجمه «مادیان هزار دادستان» با حاشیه و توضیح‌های دکتر عریان کار بزرگ و با اهمیتی به‌شمار می‌رود. در بخش‌هایی از کتاب نیز مقایسه‌ای با قوانین اسلامی، مدنی و جزایی فعلی ایران صورت گرفته است.

رونمایی از کتاب «مادیان هزار دادستان»؛ تنها مدرک و سند موجود از نظام حقوقی ساسانیان در کتابخانه مجلس

متن بخش‌هایی از سخنان دکتر سعید عریان

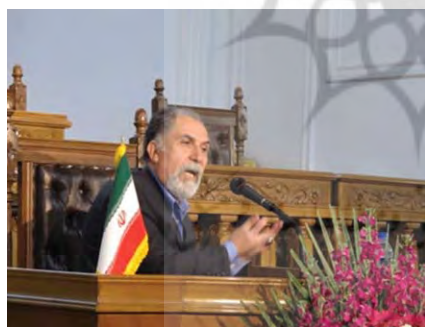
در بحث‌های میان ایران‌شناسان غربی و ایرانی، دو مساله بسیار مهم در این حوزه مغفول مانده است. نخست این که حد مشخص و تعریف منطقی برای ایران‌شناسی وجود ندارد و همزمان نمی‌توان هر شناختی از ایران را ایران‌شناسی و هر فردی را ایران‌شناس نامید.

هنگامی که از ایران‌شناسی صحبت می‌کنیم، باید آن را دقیقاً به معنای معارف ایران پیش از اسلام دانست و در غیر این صورت نباید درباره مفهومی به نام ایران‌شناسی صحبت کرد. دلیل این مساله نیز آن است که تا پیش از اسلام علوم از یکدیگر جدا و تفکیک نشده بودند و پس از این دوره است که علوم مختلف به ریاضی، فلسفه، حکمت، نجوم و... تقسیم‌بندی شدند.

نکته دیگری که حتی مهم‌تر از مساله نخست است، رویکرد به ایران‌شناسی است. متأسفانه هنوز مشخص نیست این رشته علمی هدف است یا وسیله؟ اگر ایران‌شناسی را به عنوان هدف در نظر بگیریم، قرار است از چه وسیله‌ای برای رسیدن به آن استفاده کنیم؟ و اگر آن را وسیله بدانیم، برای رسیدن به چه هدفی از آن بهره می‌بریم؟ این سردرگمی کار پژوهشگری در این حوزه را دشوار کرده است.

بیش از پنجاه سال است که ایران‌شناسی در ایران آغاز شده و این سردرگمی کار پژوهش در این حوزه را دشوار کرده است. ایران‌شناسی در غرب مانند هر رشته دیگری در آغاز هدف است و وسایل لازم براساس ضرورت انتخاب می‌شوند و هنگامی که به این هدف نایل شدند از آن به مثابه وسیله‌ای برای رسیدن به هدف دیگری سود می‌جویند.

در سال ۱۴۱۵ میلادی برای نخستین بار در آلمان و در دانشگاه «هایدلبرگ» کرسی زبان فارسی تاسیس شد و در سال ۱۷۷۱ میلادی، «انکتیل دوپرون» نخستین اروپایی بود که اوستا را در هند از دستور داراب فرا گرفت. و در سال ۱۷۷۱ کتاب زند اوستا رد در پاریس منتشر کرد. این دوره را می‌توان آغاز ایران‌شناسی در جهان دانست.

در کتاب‌های مختلف ایرانی و خارجی در مورد این مجموعه توضیحات ناقصی داده شده و آن را با قانون نامه حمورابی مقایسه کرده‌اند. این نشان می‌دهد که آنها این کتاب را دقیقاً نمی‌شناسند.

در ترجمه این کتاب سعی بر آن بوده است که مطالب، کاملاً مطابق با متن و نه هیچ‌گونه برداشت شخصی، به فارسی برگردد. مراکز ایران‌شناسی در ایران، سازمان‌هایی هستند که تنها بخشی از وظایف آنها به این امر مهم اختصاص می‌یابد و این مسئله می‌تواند ما را با مشکلات عدیده‌ای از جمله در شناخت معارف و جغرافیای تاریخی ایران مواجه سازد.

این کتاب مجموعه آرای قضات زمان ساسانی است که براساس شریعت زرتشتی قضاوت می‌کردند. بحث و بررسی نظام حقوقی در ایران پیش از اسلام را باید به دو دوره تقسیم کرد: دوره نخست از آغاز یعنی دوره هخامنشی (و با تسامح مادها) تا دوره ساسانی است و بخش دیگر، از دوره ساسانی.

دوره نخست شامل کهن‌ترین اسناد مکتوب تا دوره پارتی است، و پیش از آن، اسطوره و حماسه است که البته قابل استناد علمی نیستند و آن‌چه از اسناد مربوط به این دوران به دست آمده، بیشتر از مورخان غیر ایرانی یا منظومه‌های

رونمایی از کتاب «مادیان هزار دادستان»؛ تنها مدرک و سند موجود از نظام حقوقی ساسانیان در کتابخانه مجلس

مختلف یونانیان و رومیان است. اسناد در دوره هخامنشی به سه زبان نوشته شده‌اند: زبان فارسی باستان که موضوع تمامی نوشته‌های به‌دست آمده از این زبان تاریخ، است. الواح ایلامی تخت جمشید که به مسایل مالی، اداری و رابطه‌های کاری در این دوره می‌پردازد و اسناد دیگری نیز به زبان آرامی داریم که تمامی آیین‌های دینی را که در آن دوره اجرا می‌شدند، دربردارد.

پیش از ساسانیان، هر آن‌چه داریم، مستقیماً قابل استناد نیست، جز متون مانی که زبان آن مانوی است. درباره دوره ساسانی اوضاع متفاوت است و با این‌که هنوز تقسیم و دسته‌بندی علوم صورت نگرفته است، به متنی برمی‌خوریم که به صورت خالص به حقوق مدنی (به جز چند بند درباره حقوق جزا) پرداخته است.

وجه قالب فرهنگ در ایران، شفاهی است و چنین وجهی از فرهنگ معمولاً پرورش‌دهنده شعر، تاریخ ادبیات و تذکره‌هاست و مطالب علمی دیگر در قالب آنها بیان می‌شود. در طول تاریخ ایران تا زمانی که نگرانی از نابودی متن‌ها پیش نیامد، نیاز به مکتوب شدن مطالب نیز دیده نشد. در همین دوره است که اوستا در پنج بخش گردآوری و تدوین شد. این کتاب، مجموعه داوری‌های حقوقی است که محل استناد دیگر قضات دوره ساسانی نیز به‌شمار می‌رفته است. در این دوران، احکام و قوانین شرعی بودند و هیچ نشانی مبنی بر وجود قاضی عرفی وجود ندارد و تمامی قضات موبد بوده‌اند. از سوی دیگر هنگامی که یک قاضی حکمی را درباره موضوعی اعلام می‌کرده، قضات دیگر به آن استناد می‌کردند. فرخ‌مرد بهرامان، مولف کتاب، یکی از رجال دینی دوره ساسانی بوده است اما نشانه‌ای از زندگی شخصی وی در دسترس نیست. قضات در این دوره حق نداشتند برای زدن مهر از اسم‌شان استفاده کنند و با عنوان «وکیل درویشان (وکیل‌الرعا یا) حکم‌ها مهر زده می‌شدند.

درباره زمان نوشتن این کتاب اتفاق نظر وجود ندارد؛ عده‌ای این کتاب را متعلق به زمان خسرو پرویز می‌دانند ولی به استناد یکی از فصل‌های کتاب و اصطلاحات دیوانی و تقسیمات جغرافیای سیاسی، این کتاب را می‌توان مربوط به دوره یزدگرد سوم دانست. ولی آنچه مسلم است این کتاب تنها اثر مکتوب به زبان پهلوی است که متعلق به زمان ساسانی بوده است.

این کتاب در سال ۱۰۰۶ یزدگردی بازنویسی شده است و سپس ۲۰ برگ دیگر آن پیدا شده است. سه نفر به صورت منسجم روی این متن کار کرده‌اند: نخستین گام از سوی بلسارا در سال ۱۹۳۷ برداشته شده است که یک وکیل و حقوقدان پارسی بوده. او از یک طرف دین، آیین، معارف و فقه زردشتی را خوب می‌دانست و از سوی دیگر یک حقوقدان بوده است. دومین نفر پریخانیان بوده است و مائسوخ نیز بخش نخست این متن را در یک مجلد در سال ۱۹۹۳ و بخش دیگر آن را در سال ۱۹۸۱ در مجلد دیگری کار کرده است. در ایران نیز یک بار این متن تنها مورد ترجمه فارسی قرار گرفته است که بیشتر شبیه فهرست مطالب و برداشتی کاملاً آزاد می‌ماند.

این کتاب نه تنها مجموعه‌ای از کلید واژه‌های متون و ادبیات شرعی ارمی آغازین است، بلکه آینه تمام‌نمای نظام و ادبیات حقوقی و نیز تاریخ حقوق در ایران است. این متن نشان‌دهنده حساسیت و ریزبینی ایرانیان در دوره ساسانی در مسایل حقوقی و به ویژه حقوق مدنی است.

این کتاب همچنین به عنوان اصطلاح‌نامه حقوقی پیش از اسلام، زبان حقوقی، جمع‌آوری نام بزرگان و وکلا و اصطلاحات حقوقی، بنیادهای خیریه و آتشکده‌های دوره ساسانی و منابع جغرافیای تاریخی، از اهمیت بسزایی برخوردار است. دکتر عریان در پایان سخنانش گفت: نگذاریم علمی که زحمت بسیاری برای آن کشیده شده، بدون نفع بماند و به مصداق: «عود بالله من علم لا ینفع»؛ پناه می‌برم به خداوند از علمی که نفعی نداشته‌باشد. علم از تجلیات ذات باری است و نباید آن را به یک پدیده تپی تبدیل کنیم، چرا که دانش در میان مردم، همزبانی و همدلی ایجاد می‌کند.